

NEMIS VA O`ZBEK TILLARIDA O`TGAN ZAMON FORMALARI

Xudoyberdiyeva Zumrat Xudayberdiyevna

Nizomiy nomidagi TDPU

Yevropa tillari kafedrası o`qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bir – biriga unchalik yaqin bo`lmagan bu ikki tilni qiyoslagan holda o`tgan zamon formalarining bir tildan ikkinchi tilga berilish yo`llarini ko`rsatib beriladi. Nemis tilidagi o`tgan zamon formalarini o`zbek bilan qiyoslab o`rganish va uning natijalari tahlil qilinadi.

**Kalit so`zlar:** o`tgan zamon, hozirgi zamon, kelasi zamon, asosiy fe`l, yordamchi fe`l, sifatdosh shakllari, so`z turkumlari, gap bo`laklari.

Bilamizki, har bir tilning o`ziga xos bo`lgan xususiyatlari, turli xil zamon kategoriyalari harakatning nutq momentiga bo`lgan munosabatini bildiradi. Nutq momentiga bo`lgan munosabatiga ko`ra fe`l zamonlari o`tgan zamon (*die Vergangenheit*), *hozirgi zamon (die Gegenwart)*, *kelasi zamon (die Zukunft)*ga bo`linadi. Nemis tilida o`tgan zamonda sodir bo`lgan voqea, hodisa, ish – harakat preterit (*das Präteritum*), *perfekt (das Perfekt)* va (*das Plusquamperfekt*) zamon formalari orqali beriladi. Xususan, bu uchta o`tgan zamon formalariga berilgan ta`riflarni, qo`llanish qoidalarini, shuningdek, ularning yuz bergan voqea – hodisaga munosabatini, bajargan ish – harakatini, qolaversa, farqlarini bir necha ilmiy adabiyotlar bilan tanishib chiqish davomida aniqlash mumkin.

Shu ma`noda, o`tgan zamon formalari haqida ilmiy manbalarda turli fikrlar va ta`riflar mavjud. Masalan: Metzler Lexikon Sprache va Lexikon der Sprachwissenschaft ilmiy manbalarida olimlar o`tgan zamon formalariga ta`rif berishda bir – biriga o`xshash bo`lgan fikrga to`xtaganlar. Jumladan, Metzler Lexikon Sprache va Lexikon der Sprachwissenschaft manbalarida o`tgan zamon shakllar quyidagicha ta`riflanadi:

Perfekt – lotincha “perfectum” so`zidan olingan bo`lib, tugallangan degan ma`noni bildiradi. Bundan tashqari tugallangan hozirgi zamon, oldingi hozirgi zamon degan ma`nolari mavjud. Ingliz tilida bu forma **“Perfect tense”**, fransuz tilida **“Parfait”** deb yuritib , fe`ldan yasalgan o`tgan zamon formasi, ya`ni Grammatik kategoriyaning bir qismi vaqt degan tushunchani beradi.

Präteritum – lotincha, “praeteritum” soʻzidan kelib chiqqan boʻlib, oldin boʻlib oʻtgan hodisani ifodalaydi. Ingliz tilida *preterite, past tense, imperfect tense*, fransuz tilida *preʻteʻrit, passeʻ, imparfait* deb yuritiladi. Feʻlli (verbal) oʻtgan zamon formasi deganda tushuniladi.

Plusquamperfekt – ham lotincha “plusquamperfectum” oʻtgan zamon, ingliz tilida *“past perfect”*, fransuz tilida *“Plus – que – parfait”* deb ataladi. Hamda tugallangan oʻtgan zamon, oldingi oʻtgan zamon degan maʼnolari ham bor. [1, 2002, 503]..

Izlanish davomida bu zamon shakllariga berilgan quyidagi taʼriflarni koʻrishimiz mumkin:

Perfekt – ogʻzaki nemis tilida perfekt oʻtgan zamoni ifodalashda asosiy feʼl formasida, yozma matnlarda esa hikoya formasida ifodalaniladi.

U oʻtgan zamonda boshlangan va hozirgi zamongacha davom etayotgan barcha jarayonlarni ifodalsh uchun foydalaniladi. Shuningdek, bu zamon shakli hikoya (*ertak, qisqa hikoyalarni ifodalsh tipidir*).

Präteritum – xabar berayotgan shaaxs tomonidan voqea – hodisaning tasvirini koʻrsatib, xabar beruvchining oʻzi boshidan kechirgan, eshitgan yoki qilgan hodisani ifodalshga xizmat qiladi.

Plusquamperfekt – (toʻliq tugallangan zamon) bu zamon vaqt nuqtai – nazaridan preteritumdan oldin sodir boʻlgan hodisani ifodalashda ishlatiladi.(matnlarda oldin boʻlgan ish –harakat preteritumda beriladi) [2,].

Mirsoatov T.Z. ham yuqorida berilgan taʼriflarni deyarli takrorlaydilar:

Perfekt – bu zamon shakli ham oʻtgan zamonda sodir boʻlgan ish –harakatni ifoda etadi.

Präteritum – harakatning nutq momentigacha bajarilganini aniq, qatʼiy tarzda ifodalaydi. Bu harakat odatda, soʻzlovchi oʻzi koʻrgan, bilgan harakat boʻladi.

Plusquamperfekt – nemis tilida oʻtgan zamonda boʻlgan ikki ish – harakatni ifoda etsihda ilgari roʻy bergan ish – harakat plusquamperfekt bilan, undan keyin sodir boʻlgan ish – harakat esa preterit bilan ifoda etiladi. Bunda plusquamperfekt preteritga koʻra nisbiy zamon formasi hisoblanadi. [3, 1974, 47-bet]..

Kundalik hayotda ishlatayotgan barcha so'zlar albatta biror bir harakatga qarab namoyon bo'ladi. Bu so'zlar yordamida harakatning aniq bajarilish vaqti ko'rsatiladi. Ma'lumki, harakat vaqt tushunchasi bilan uzviy bog'liq. Bu so'zlarni bir – biridan ajratish biroz mushkul. Bu esa o'z – o'zidan shuni ko'rsatadiki, harakat ma'nosini bildiruvchi so'z – fe'l so'z turkumiga borib taqaladi.

Fe'l bildirgan harakat obyektiv vaqtning tildagi ifodasi bo'lganidek, fe'llardagi zamon ham harakatning bajarilishi bilan vaqtning tildagi ifodasidir [4, 1975, 475-bet]... Shuningdek, fe'l harakat zamon tushunchalari bir – birini to'ldirib turuvchi vositalardir. Grammatik zamon kategoriyasi harakatning nutq vositasiga munosabatini ifodalaydi. Nutq mohiyati ham subyektiv tomondan belgilanadigan qandaydir vaqt bo'lagi bo'lmay, obyektiv zamon (vaqt) ning so'zlovchi gapi, so'zi (nutqi) tog'ri kelgan bo'lagidir, ya'ni so'zlash nutq ham harakat hisoblanadi va uning bajarilishi obyektiv obyektiv vaqtning biror qismga to'g'ri keladi.

Nutq momentiga bo'lgan holatiga, munosabatiga ko'ra turli xil fe'l zamonlariga ajratiladi. Xususan, tilshunoslar *Tursunov U, Muxtorov A.* lar harakatning bajarilish vaqti bilan nutq payti orasidagi munosabatiga qarab, fe'lning uch zamonini ilgari bajarilgan harakatni (o'tgan zamon), nutq payti bilan bir vaqtda bajarilayotgan harakatni (hozirgi zamon), nutq paytidan keyin bajariladigan harakatni (kelasi zamon) anlatadi.

Nutq paytidan ilgari bajarilgan harakatni ifodalovchi fe'lning o'tgan zamon formasi – nutq paytidan oldin bajarilgan harakat fe'lning o'tgan zamon shaklidir [5, 1992, 332-bet].. deb ta'kidlaydi *Tursunov. U va Muxtorov A.lar.*

Ilmiy ishni yozish jarayonida bu ikki til solishtirildi va shunisi ma'lum bo'ldiki, nemis tilidagi fe'llarda so'zning o'zagi o'zgaruvchi, *ya'ni flektierende*, o'zbek tilida esa so'z o'zagiga qo'shimchalar qo'shilib borishi tufayli *agglutierende* til ekanligi aniqlandi.

REFERENCES

1. Bussmann H. Lexikon der Sprachwissenschaft. Stuttgart: A.Körner Verlag. 2002. S.503.
2. von. http://de.wikipedia.org/wiki/Deutsche_Tempusformen. Kategorien: Deutsche Grammatik / Deutsche Sprache

3. Mirsoatov. T.Z.Nemis tili grammatikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1974. B.147.
4. Abdurahmonov F.A. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent: O'qituvchi, 1991. B.287.
5. Tursunov U., Muxtarov A. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent: O'zbekiston, 1992. B.332
6. Erich K.H., Flämig W., Matsch W. Grundzüge einer deutschen Grammatik (von einem Autorkollektiv) – Berlin: Akademie Verlag, 1980. S.509.